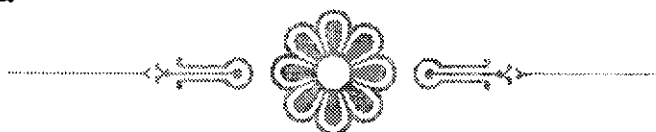

تکمله

«کتابشناسی غریب القرآن»

محسن صادقی

نگارنده با نوشتن این وجیزه قصد نقد و ایراد بر مقاله «کتابشناسی غریب القرآن» را ندارد بلکه این نوشته، تلاشی است در کامل شدن آن مجموعه. با توجه به این توضیح، ابتدا چند نکته، راجع به مقاله فوق می آورم. سپس به معرفی ۶۲ کتاب، به عنوان تکمله «کتابشناسی غریب القرآن» می پردازم.

نکات

۱. در شماره ۲۱۱، سید علی اکبر قرشی را، متوفای ۱۴۰۸ ق دانسته اند؛ به حمدالله ایشان زنده اند و امیدوارم سالهای سال در خدمت قرآن زنده بمانند.

۲. شماره ۲۱۸، (کتاب الغریبین، غریب القرآن والحديث)، با شماره ۱۵۲ (الغریبان غریب القرآن والحديث)، یکی است؛ حتی مصحح و محل چاپ و تاریخ چاپ.

۳. شماره ۲۴۰، (لغات القرآن) با شماره ۴۰ (ترتیب ترجمان القرآن) یکی است. گفتنی است که عادل بن علی، تألیف مستقلی در لغات قرآن ندارد. بلکه کتاب «ترجمان القرآن» سید شریف گرگانی را که به ترتیب سوره های قرآن بوده، درهم ریخته و به ترتیب حروف تهجی سامان داده است. این کتاب در ۱۳۳۳ش با تصحیح دکتر دبیرسیاکی منتشر شده است و این کتاب همان است که در شماره ۴۱ با عنوان «الترجمان فی لغات القرآن» معرفی شده است.

۴. در شماره ۲۷۱، «مختصر نهج البیان عن کشف معانی القرآن» از محمدبن علی شیبانی معرفی شده است. درحالی که این کتاب، تلخیص «نهج البیان» و در تفسیر

قرآن است. (ر.ک: نهج البيان عن كشف معاني القرآن، محمد بن حسن شيباني، تحقيق حسين درگاهي، تهران مؤسسه دائرةالمعارف اسلامي، ج ۱، ۱۴۱۳، مقدمة التحقيق، صفحه «ط»).

۵. در شماره ۲۲۲، «موائدالرحمان في ترجمة القرآن» معرفی شده است. این کتاب ترجمه قرآن است و در کتابهای غریب القرآن نمی گنجد. مؤلف آن هم آقا جمال خوانساری نیست. (ر.ک: بیانات، ش ۸، ص ۱۶۳).

تکمله

۱. «الإبانه عن معانی القرآن»، عبدالفتاح شلبي، مهر، مكتبة النهضة، كتابنامه بزرگ قرآن كريم*، ۱/۸۶.
۲. «أبواب الكنوز»، ميرزا محمد علي استرآبادي (سده سيزدهم)، چهار جلد، نسخه خطي جلد چهارم آن در كتابخانه مجلس شوراي اسلامي و كتابخانه آيت الله مرعشي است. این کتاب شامل غریب القرآن و غریب الحديث است، کتابنامه بزرگ، ۱/۱۰۲.
۳. «أثير الغريب في نظم الغريب»، (كشف الظنون، ۱/۱۰)، به نقل تفسیر غریب القرآن فخرالدین طریحی، (م ۱۰۸۵ق)، تصحیح محمد کاظم طریحی، قم، انتشارات زاهدی، [بی تاریخ]، [افست از چاپ نجف «ط»]، مقدمه، صفحه «یا».
۴. «اختصار الغریبین» القرآن والحديث (للهروی)، ابراهیم بن علی کفعمی، (م ۹۰۵ق)، کتابنامه بزرگ: ۱/۲۱۰. کفعمی، نیز غریب القرآن سجستانی را تلخیص کرده که در «کتابشناسی غریب القرآن» (شماره ۴) یاد شده است.
۵. «أرجوزة في غریب القرآن»، ابوزکریا یحیی بن محمد هوزنی اشبیلی، (م ۶۰۲ق)، چاپ سوم، بیروت، دارالکتب العلمیة، ۱۴۰۲ق/۱۹۸۲م، کتابنامه بزرگ، ۱/۲۵۹.
۶. «أرجوزة غریب القرآن»، محمد بن احمد الصلتان، کتابنامه بزرگ، ۱/۲۵۲، به نقل از مجله معهد المخطوطات العربیة، ۵/۱۶۹.
۷. «أرجوزة في لغات القرآن»، مرحوم سید عبدالعزیز طباطبایی احتمال داده اند که مؤلف آن مولی نظرعلی زنجانی (متوفای بین ۱۲۹۰ تا ۱۳۰۰ و از شاگردان شیخ

* کتابنامه بزرگ قرآن كريم، گردآوری و نگارش: محمد حسین بکاشی، تهران، مرکز فرهنگی نشر قبله، ج ۱ و ۲، ۱۳۷۴. لازم به ذکر است که این کتاب در زمان نشر مقاله کتابشناسی غریب القرآن، در دو شماره قبلی بیانات، منتشر نشده بود.

انصاری باشد که شیخ آقابزرگ دو «لغات القرآن» کبیر و صغیر را به او نسبت داده است، الذریعه، ۱۸/۳۳۱. نسخه خطی این ارجوزه به شماره ۶۳۷ در کتابخانه علامه طباطبایی دانشکده پزشکی شیراز وجود دارد. سید مولوی شیرازی بر این ارجوزه، خاتمه ای با عنوان «الکلمة الباقية» نگاشته که به دنبال نسخه ارجوزه موصوف قرار دارد، میراث اسلامی ایران، به کوشش رسول جعفریان، دفتر اول؛ ۱۳۷۲، ص ۳۹۸.

گفتنی است که در «کتابشناسی غریب القرآن» (شماره ۲۳۶) لغات القرآن صغیر و کبیر مولی نظرعلی زنجانی، یاد شده در الذریعه، ۱۸/۳۳۱، شناسانده شده، اما به نظرعلی طالقانی، (م ۱۳۰۶ق) نسبت داده شده است!

۸. «اساس العلوم» (در مفردات قرآن)، حکیم بن عماد ناگوری، نسخه خطی آن در کتابخانه نذیر احمد رامپور هند نگه داری می شود، کتابنامه بزرگ، ۱/۲۹۱.

۹. «الإشارات فی تفسیر العبارات» (در لغات قرآن)، ابو عبدالله محمد بن احمد بن عمر سالمی، (م ۸۰۰ق)، نسخه خطی ش ۱۱ دارالکتب قاهره، کتابنامه بزرگ، ۲/۳۷۹.

۱۰. «الإشارة فی غریب القرآن»، ابو جعفر محمد بن حسن بن علی طوسی (م ۴۶۰ق)، کتابنامه بزرگ، ۲/۳۸۲، به نقل از مجله المورد، ج ۱۰، ش ۲، ص ۱۹۶۲.

۱۱. «الأشباه والنظائر فی مفردات القرآن»، ابو منصور محمد ثعالبی، نسخه خطی ش ۵۲، کتابخانه ولی الدین جامع شریف بایزید استانبول، کتابنامه بزرگ، ۲/۲۸۵.

۱۲. «اشرف اللغات در ترجمه لغات قرآن»، زین العابدین افتخار الواعظین، چاپ ایران، ۱۳۲۰ق، کتابنامه بزرگ، ۲/۲۸۶.

۱۳. «افتتاح التحصیل فی لغات التنزیل» (به زبان فارسی)، نسخه خطی ش ۱۰۴ مکتبه غریبه یمن، کتابنامه بزرگ، ۲/۴۹۹، آینه پژوهش، شماره ۲۲، ص ۵۵.

۱۴. «إفراد کلمات القرآن العزیز»، ابوالحسن احمد بن فارس بن زکریا معروف به ابن فارس (م ۳۹۵ق)، نسخه خطی آن در دارالخطوطات صنعا هست، کتابنامه بزرگ، ۲/۵۰۰، در برخی از فهرست ها کنیه وی، ابوالحسن آمده است، ر.ک: الاعلام، ۱/۱۹۳.

۱۵. «الفاظ الثواب فی القرآن الکریم»، عماد عبد یحیی، کتابنامه بزرگ، ۲/۵۳۰.

۱۶. «الفاظ القرآن»، اشرف علی تهانوی معروف به مولانا (م ۱۳۶۲ق)، لاهور، انتشارات پبلشز، ۱۹۵۹م، ۷۸ص، کتابنامه بزرگ، ۲/۵۳۰.

۱۷. «الألفاظ المترادفه علی المعنی الوحید وما بینها من الفروق الغامضه»، ابوالقاسم حسین بن محمد بن مفضل راغب اصفهانی، (م ۵۰۲ق)، کتابنامه بزرگ، ۱/۵۳۱.

۲. ممکن است همان مفردات راغب مشهور باشد.

۱۸. «ألفية في غريب القرآن»، ابوالعباس شيخ تقي الدين حمزة بن عبدالله زبيدي، (م ۹۲۶ق)، كتابنامه بزرگ، ۲/ ۵۳۶.
۱۹. «أنوار القرآن»، عبدالرحمان، ناشر: اداره اشاعت قرآن و حديث قصور، ۱۹۵۷م. موضوع كتاب لغات قرآن است و به زبان اردو است، كتابنامه بزرگ، ۲/ ۶۲۶.
۲۰. «أنوار اللغة» يا «وحيد اللغات»، وحيد الزمان، بنگلور، كتابخانه شوكت الإسلام و كتابخانه فيض عام، ۱۳۳۳ق. اين كتاب در لغات قرآن و به زبان اردو است، كتابنامه بزرگ، ۲/ ۶۳۰.
۲۱. «الأنوار الواضحة في معاني الفاتحة»، عبدالعزيز بن محمد بن عبدالمحسن اوسى دمشقى، مشهور به ابن زرقاله، (م ۶۶۲ق)، كتابنامه بزرگ، ۶۳۱-۶۳۲.
۲۲. «أوضح البيان لألفاظ القرآن»، قاهره، ۱۳۲۳ق، كتابنامه بزرگ، ۲/ ۶۴۳.
۲۳. «أوضح البيان لشرح مفردات وجمل القرآن»، محمد كريم راجح، بيروت، دارالمعرفة، ۱۴۱۳ق، كتابنامه بزرگ، ۲/ ۶۴۳.
۲۴. «الأول من غريب القرآن والسنة»، ابويعيد أحمد، كتابنامه بزرگ، ۲/ ۶۴۷.
۲۵. «إيجاز البيان عن معاني القرآن»، ابويوسف منتخب الدين المنتخب بن أبى العز ابن رشيد، (م ۶۴۳ق)، نسخه خطى، ش ۱/ ۳۶۴، كتابخانه دولتى برلين، كتابنامه بزرگ، ۲/ ۶۵۵.
۲۶. «ايضاح المشتبهات في تفسير الكلمات القرآنية»، حاج ملاعلى كنى، (م ۱۳۰۶ق)، كتابنامه بزرگ، ۲/ ۶۷۲.
۲۷. «ايضاح المعاني الزاهرات والإفصاح بحقائق العبارات في شرح الكلمات الباقيات الصالحات»، ابن الإقليثى احمد بن محمد اندلسى، (م ۵۵۰ق)، كتابنامه بزرگ، ۲/ ۶۷۳.
۲۸. «بعث الرغائب لبحث الغرائب» (تلخيص كتاب الغريبين هروى)، ابوالمظفر عمر بن محمد بن احمد نسفى، (م ۵۳۷ق)، تفسير غريب القرآن، مقدمه، صفحه «يا».
۲۹. «التبيان في غرائب القرآن»، ابوالبقاء نحوى محب الدين عبدالله بن حسين حنبلى عكبرى بغدادى، فهرست مشار، عربى، ص ۱۵۹.
۳۰. «التبيان في نظم غريب القرآن»، شيخ قاسم بن حسن آل محيى الدين جامعى. گفتنى است كه مؤلف ابتدا اين كتاب را به نظم نگاشته و سپس آن را شرح کرده و «التبيان في شرح غريب القرآن» ناميده؛ همان كه در كتابشناسى غريب القرآن (ش ۲۹) معرفى شده است. رك: تفسير غريب القرآن، مقدمه، صفحه «ى».

۳۱. «تحفة العراق»، شیخ محمدتقی (سده ۱۳)، این کتاب در تفسیر مفردات قرآنی است و دفتر نشر میراث مکتوب در حال تصحیح و نشر آن است.
۳۲. «تراجم الألفاظ واللغات القرآنیة»، به نام کمال الدین محمود نگاشته شده. واژه نامه قرآنی است که به ترتیب تهجی در ۲۸ باب نگاشته شده، نسخه خطی، ش ۲/۳۹۱۵، کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران، فهرست نسخه های خطی کتابخانه مرکزی، ...، ۱۲/۲۹۰۲-۲۹۰۳.
۳۳. «ترجمان القرآن»، ابو عبدالله حسین فرزند احمد زوزنی. احمد منزوی در فهرست نسخه های خطی فارسی، ۳/۱۹۷۲، دو نسخه خطی از این کتاب (یکی در آلمان و دیگری در استانبول) شناسانده است.
۳۴. «ترجمه لغات قرآن»، به ترتیب سوره ها از مرکبات و مفردات تا سوره ناس، نسخه خطی، ش ۱/۱۹۶، کتابخانه مفتاح، نشریه نسخه های خطی، ش ۷، ص ۲۲۸.
۳۵. «حلّ اللغات»، مؤلف؟، فرهنگ واژه های قرآنی است به ترتیب تهجی در آغاز واژه ها، نسخه ش ۶۱۷۲ کتابخانه گنج بخش پاکستان، فهرست گنج بخش، احمد منزوی، ۳/۱۰۲۵-۱۰۲۶. آغاز این نسخه با نسخه شماره ۱/۶۰۷، مجلس شورای اسلامی، فهرست مجلس، ۲/۳۶۲، برابر است.
۳۶. «خلاصة الترجمان من لغات القرآن»، محب علی از شاگردان شیخ بدهن، نسخه ش ۴۴۶۶ کتابخانه گنج بخش پاکستان، فهرست گنج بخش، احمد منزوی، ۳/۱۰۲۶.
۳۷. «رغائب الفرقان فی ترجمة غرائب الفرقان»، ترجمه با شرح نزهة القلوب سجستانی، محمد سعید بن پیر عثمان رومی حنفی، تفسیر غریب القرآن، مقدمه، صفحه «ح».
۳۸. «فتح المثنائی»، عثمان السمنانی، فرهنگ واژه های قرآن است به ترتیب حروف تهجی، نسخه خطی، ش ۷۸۷ کتابخانه دانشکده الهیات تهران، فهرست الهیات، ۱/۹۷ و نسخه ای در کتابخانه شخصی ابراهیم دهگان، فهرست منزوی، ۳/۲۰۰۲.
۳۹. «فرهنگ ترجمه و قصه های قرآن» مبتنی بر تفسیر ابوبکر عتیق نیشابوری، تحقیق و تدوین محمد جاوید صباغیان، مشهد، انتشارات آستان قدس رضوی، ۱۳۶۸، ۳۳۶ ص.
۴۰. «فرهنگ جیبی واژه های قرآن»، حمید محمدی، تهران، پیام حق، ۱۳۷۴، ۲۲۴ ص، بیانات، ش ۸، ص ۱۹۶.
۴۱. «فرهنگ لغات قرآن» (از قرآن مترجم مورج ۵۵۶ کتابخانه آستان قدس

- رضوی)، به کوشش تقی بینش، مشهد، ۱۳۵۵، فرهنگنامه قرآنی، ج ۱، مقدمه، ص بیست.
۴۲. «فرهنگ لغات قرآن»، جان پنریس، دهلی نو، چاپ کاسمو، ۱۹۷۸ م، گیاهان در قرآن، ص ۱۵۰.
۴۳. «فرهنگ واژه های قرآنی»، مؤلف؟، به ترتیب سوره های قرآنی است و در آغاز هر سوره تنها با عبارت بسمله آن را از سوره های پیشین جدا ساخته است، نسخه ش ۳۴۶۱ کتابخانه گنج بخش پاکستان، فهرست گنج بخش، احمد منزوی، ۳/۱۰۴۵.
۴۴. «قاموس القرآن»، زین العابدین سجاد میرثهی، میرثه، مکتبه علمیه، ۱۹۵۴ م، چاپ سنگی، ۸۰۰ ص، به زبان اردو، معجم المعجمات، ص ۲۰۰.
۴۵. «القاموس القویم للقرآن الکریم»، ابراهیم احمد عبدالفتاح، قاهره، مجمع البحوث الإسلامیه، ۱۹۸۳ م، دو جلد، معجم المعجمات، ص ۲۰۱.
۴۶. «الکلمة الباقیه» ← ارجوزة فی لغات القرآن، ش ۷.
۴۷. «کنز اللغات»، محمد بن عبدالخالق بن معروف (سده نهم) به نام کارکیا سلطان محمد (م ۸۸۳ ق)، این کتاب به نام کنزاللغه در ۱۲۷۵ ق و پس از آن چاپ شده است و نسخه های خطی فراوانی دارد.
۴۸. «کوکب درّی»، محمد صادق قحماوی، بوپال، مطبع شاه جهانی، ۱۹۰ ص، چاپ سنگی، به زبان اردو، معجم المعجمات، ص ۲۰۲.
۴۹. «لغات القرآن»، قاری احمد، کراچی، مطبع سعیدی، ۲۵۲ ص، چاپ سنگی، معجم المعجمات، ص ۲۰۲.
۵۰. «لغات القرآن»، محمد خلیل، لاهور، ۱۸۹۵ م، ۳۱۰ ص، به زبان اردو، معجم المعجمات، ص ۲۰۰.
۵۱. «لغة القرآن»، عبدالرشید نعمانی و سید عبدالدائم جلالی، دهلی، ندوة المصنّفین، به زبان اردو، گیاهان در قرآن، ص ۱۵۲.
۵۲. «لغة القرآن»، غلام احمد پرویز، لاهور، اداره طلوع اسلام، ۱۹۶۰ م، به زبان اردو، گیاهان در قرآن، ص ۱۴۹.
۵۳. «لغتنامه قرآن کریم»، محمود عادل، تهران، دفتر نشر فرهنگ اسلامی، ۱۳۷۴، ۵۹۲ ص، بیانات، ش ۶، ص ۲۰۰.
۵۴. «لآلی القرآن»، رجبعلی بن عباس خوئی (سده ۱۳)، نسخه خطی ش ۶۶۶ کتابخانه نمازی خوی، تحریر ۱۲۵۶. شرح کلمات مشکل قرآن است به ترتیب حروف تهجی. (از فاضل محترم جناب آقای شیخ علی صدراپی خویی به خاطر معرفی این نسخه سپاسگزارم).

٥٥. «مجمع البحار فی غرائب التنزیل ولطائف الأخبار»، محمد طاهر صدیقی
فُتِنی هندی معروف به ملک المحدثین (مقتول ٩٨١ یا ٩٨٤ق)، دو جزء، لکنهو، ١٢٤٨ق.
و در چهار جزء: لکنهو، ١٢٨٤، ١٣١٤، تفسیر غریب القرآن، مقدمه، صفحه «یا» و رک:
معجم المعجمات، ص ١٩٩.
٥٦. «المختار من غریب القرآن»، محمد صادق قمحاوی مؤلف «قاموس غریب
القرآن حسب السور»، کتابشناسی غریب القرآن، ش ٢٠٩، قاهره، الادارة العامة للمعاهد
الأزهرية، ١٩٧٥م، ٢١٥ص، معجم المعجمات، ص ٢٠٢.
٥٧. «مصباح الفرقان فی لغات القرآن»، کلکته، ناشر: مؤلف، ١٩٣٨م، ٢٥٩ص،
معجم المعجمات، ص ٢٠١.
٥٨. «مفتاح کنوز القرآن»، محمد کاظم دربندی، [بی نا]، ١٢٧٦ق/١٢٣٥ش،
٣٣٣ص، کتابشناسی قرآن و علوم قرآنی، ص ٩٥.
٥٩. «مکمل لغات القرآن»، محمد عبدالرشید، دهلی، ندوة المصنفین، ١٩٤٩-
١٩٥٨م، شش جلد، به زبان اردو، معجم المعجمات، ص ٢٠٣.
٦٠. «نگاهی دیگر به مفاهیم قرآن»، علی طهماسبی، تهران، الهام، ١٣٦٠،
کتابشناسی قرآن و علوم قرآنی، ص ٩٨.
٦١. «واژه های قرآنی امت، امامت، انسان، بشر، شیطان»، حبیب الله پیمان،
تهران، جنبش مسلمانان مبارز، شورای تبلیغات و انتشارات، ١٣٥٨، ٨٧ص، کتابشناسی
قرآن و علوم قرآنی، ص ٩٤.
٦٢. «واضح البیان فی لغات القرآن»، محمد صالح، نسخه خطی، ش ١٥٦
کتابخانه آصفیه، فهرست آصفیه، ١٤٦٢/٢، به نقل ادبیات فارسی برمبنای تألیف
استوری، ٢٩٤/١.
٦٣. «عیون المفردات فی غریب القرآن»، مؤلف؟ نسخه شماره ٤٠ مکتبه عباسیه
بصره تحریر ١٠٠٤ق، مخطوطات المکتبه العباسیه فی البصرة، ص ٢٣.

